

*Захарова Н.М.
Глухівський педагогічний університет*

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ОПЕРАЦІЙНИХ ОСНОВ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проблема взаємозв'язку навчання і розвитку є однією з фундаментальних в сучасній дидактиці. В руслі її розв'язання особливої актуальності набуває теорія формування загальнонавчальних умінь та навичок як одного із провідних компонентів навчальної діяльності школярів.

У дидактиці та педагогічній психології навчальна діяльність розглядається в різних аспектах, зокрема, вивчалася її структура, визначалася сутність понять "уміння" та "навичка", розроблялися класифікації загальнонавчальних умінь тощо.

Вивчення теоретичних основ проблеми формування загальнонавчальних умінь, розгляд наукових досліджень, присвячених формуванню як окремих груп загальнонавчальних умінь, так і вмінню вчитися в цілому в учнів початкових класів, вказує на її важливість в розв'язанні завдань, які стоять перед початковою ланкою освіти і в той же час недостатню розробленість. Дана обставина значною мірою впливає на розробку цілісної теорії навчальної діяльності і водночас гальмує освоєння методистами та вчителями широкого діапазону науково обґрунтованих засобів розвитку особистості учнів початкових класів.

У відповідності із задачами проведеного нами дослідження в роботі розкриті особливості процесу формування загальнопізнавальних умінь на основі реалізації міжпредметних зв'язків у навчанні. Дана група умінь відіграє провідну роль у формуванні інших загальнонавчальних та предметних умінь, оскільки слугує основним "зряддям" процесу мислення.

Операційним "ядром" групи загальнопізнавальних умінь можна вважати вміння: визначати зовнішні ознаки, виділяти головні ознаки, узагальнювати, встановлювати різного роду взаємозв'язки та відношення, різнобічно розглядати об'єкт. Всі попередньо перераховані вміння є конструюючими елементами останнього, яке має складний, інтегруючий характер.

Ефективному формуванню зазначеної групи загальнопізнавальних умінь, як показали результати проведеного дослідження, сприяло створення ряду дидактичних умов, що були покладені в основу експериментальної методики, зокрема, врахування специфічних рис і спільного у визначенні можливостей кожного навчального предмета щодо формування загальнопізнавальних умінь; поетапне формування умінь; поєднання способів прямого та опосередкованого впливу на цей процес; єдність мотиваційного, змістового та операційного компонентів у навчанні та ін. Проте основним засобом формування

загальнопізнавальних умінь учнів 2(3)-3(4) класів є система пізнавальних завдань, побудована з урахуванням операційних міжпредметних зв'язків.

Процес формування загальнопізнавальних умінь знаходиться в безпосередній залежності від того, наскільки ефективно вдається поєднати вивчення "наскрізного" для цілого ряду предметів навчального матеріалу з тим, що є специфічним для кожного із них. Врахування загальних і специфічних можливостей навчальних предметів природознавства, читання, образотворчого мистецтва дає можливість виділити і цілеспрямовано формувати ті спільні компоненти інтелектуальної діяльності, які найбільшою мірою сприяють ефективному засвоєнню міжпредметного природничого змісту. Водночас, розглядаючи специфіку діяльності в межах кожного навчального предмета, можна не тільки більш повно врахувати її різноманітність, але й показати, що вона, фактично, є проявом загального в оперуванні загальнопізнавальними вміннями.

Додержання поетапності у формуванні загальнопізнавальних умінь передбачає створення мотиваційної готовності учнів до виконання певного виду діяльності, засвоєння зразка дій, первинне застосування вміння, виконання тренувальних вправ, близьке та більш віддалене його перенесення.

У процесі експерименту загальнопізнавальні вміння формувалися як прямим, так і опосередкованим способом. Прямий спосіб, відображений у теорії поетапного формування розумових дій (1;2;3;4;5), передбачав чіткий інструктаж вчителя щодо того, які дії потрібно виконувати учням і в якій послідовності.

Опосередкований спосіб впливу здійснювався шляхом відбору і організації змісту та методів навчання. При цьому великого значення набувала організаційна чіткість і логічна завершеність кожного етапу уроку, використання різноманітних дидактичних ігор та створення ситуацій успіху, сюрпризності, змагання. Важливим стимулом активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці виступало правильно організоване педагогічне спілкування, створення в класі мікроклімату доброзичливості, колективізму, радості співпраці.

Єдність мотиваційного, змістового та операційного компонентів у навчанні забезпечувалася системою пізнавальних завдань, як певної цілісності елементів з особливими зв'язками і відношеннями між ними. В основу пізнавальних завдань були покладені прийоми розумової діяльності. Об'єднання пізнавальних завдань в цілісну систему здійснювалося з урахуванням психологічних закономірностей формування загальнопізнавальних умінь, встановлення операційних міжпредметних зв'язків, вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів

2(3)-3(4) класів в оволодінні даною групою вмінь.

В дослідженні підтверджено положення про те, що найбільш ефективно загальнопізнавальні вміння формуються міжпредметним шляхом. Його суттєвими перевагами порівняно з іншими способами слід вважати те, що:

а) вміння формуються не ізольовано, кожного разу ніби заново, а синхронно в межах декількох навчальних предметів, що дає можливість актуалізувати і враховувати попередній рівень досягнутого і прогнозувати наступний крок його розвитку, тобто бачити перспективу подальшого формування вміння;

б) здійснення операційних міжпредметних зв'язків передбачає чітке визначення оптимальних дидактичних ситуацій, в яких відбуватиметься кожен етап формування вміння

- з'ясування, на якому змістовому матеріалі в межах конкретного навчального предмета буде проходити первинне ознайомлення учнів із операційним складом уміння, формуватиметься мотиваційна готовність до застосування його при виконанні дій за зразком, розв'язанні завдань тренувального характеру;

- визначення змісту матеріалу вже інших предметів, що використовуватиметься в основі пізнавальних завдань у т.ч. і завдань міжпредметного характеру для реалізації вміння в умовах близького і більш віддаленого перенесення, що фактично дає можливість з'ясувати, який навчальний предмет відіграватиме домінуючу, а який – допоміжну роль у формуванні вміння на певному його етапі;

- визначення місця і функції кожного пізнавального завдання і у відповідності із цим конструювання його змісту, а також послідовності впровадження у навчальний процес;

в) встановлення міжпредметних зв'язків забезпечує дієвість уміння, безперервність у його формуванні, створює умови для попередження забування необхідної операційної інформації, значно скорочує і локалізує цей процес у часі;

г) в умовах реалізації міжпредметних зв'язків уміння набувають гнучкості, економності у виконанні пізнавальних дій, узагальненості, оскільки формуються на різному предметному змісті;

д) здійснення організаційно-методичних міжпредметних зв'язків передбачало використання найбільш раціональних поєднань методів, методичних прийомів, засобів навчання у процесі формування кожного загальнопізнавального вміння.

В основу ієрархічної побудови встановлення операційних зв'язків на внутрішньопредметному та міжпредметному рівнях покладена спеціально розроблена система пізнавальних завдань. Основними якістьми цієї системи є:

а) багатовимірність, тобто спрямованість на послідовне та одночасне формування групи загальнопізнавальних умінь; б) цілісність, тобто забезпечення розвитку всіх структурних елементів загальнопізнавальних умінь у їх єдності;

в) органічність, яка виражається у тому, що дана система є підсистемою всього навчального процесу в 2(3)-3(4) класах; г) методична цілеспрямованість, що відображає особливості кожного типу завдань, їх послідовність включення в навчальний процес, різний ступінь складності та самостійності у виконанні.

Вказані якості та основи конструювання системи визначають типологію пізнавальних завдань та послідовність їх впровадження в навчання.

Структура пізнавальних завдань будь-якого типу чи виду визначається операційним складом відповідного загальнопізнавального вміння, а загальна послідовність виконання цих завдань, об'єднаних у систему, обумовлена логікою формування загальнопізнавальних умінь.

Порівняльний аналіз вихідних та кінцевих даних проведеного експериментального дослідження дав можливість розподілити учнів за рівнями сформованості загальнопізнавальних умінь. Визначаючи цей рівень, ми враховували ступінь правильності та самостійності в оперуванні кожним умінням. За сукупністю даних показників були виділені такі рівні сформованості загальнопізнавальних умінь: учень правильно, самостійно виконує завдання – високий рівень; в процесі виконання завдання допускає деякі незначні помилки – достатній рівень; виконуючи завдання, допускає помилки, які може виправити тільки з допомогою вчителя – задовільний рівень; учень не може правильно виконати завдання навіть з допомогою вчителя – низький рівень. Визначення вказаних рівнів дало можливість зафіксувати певні якісні та кількісні зміни в оперуванні загальнопізнавальними вміннями учнями експериментальних класів.

Одержані в результаті формуючого експерименту дані дають підставу констатувати:

– застосування системи пізнавальних завдань, побудованої з урахуванням операційних міжпредметних зв'язків в комплексі з іншими виділеними дидактичними умовами формування загальнопізнавальних умінь в учнів 2(3)-3(4) класів, досить ефективне;

– учні, які навчалися за експериментальною методикою, оперують загальнопізнавальними вміннями на більш високому рівні;

– результативним виявився вплив експериментальної методики на формування всієї групи загальнопізнавальних умінь;

– цілеспрямоване педагогічне керівництво процесом формування загальнопізнавальних умінь сприяло оволодінню іншими загальнонавчальними та предметними вміннями, позитивно позначилося на мотивації навчання, його успішності, суттєво вплинуло на загальний рівень розвитку учнів.

Література

1. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме "Формирование умственных действий и понятий". – М.: Изд-во МГУ, 1965. – 52 с.
2. Раев А.И. Психологические основы управления умственной деятельностью учащихся в процессе обучения. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена, 1971. – 72с.
3. Раев А.И. Управление умственной деятельностью младшего школьника: Учебное пособие. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена, 1976. – 133 с.
4. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся. – М.: Знание, 1985. – 95с.
5. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 175с.

Ковальчук Л.В.

Институт педагогіки АПН України

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ШКОЛЯРІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Серед проблем, від розв'язання яких залежить здійснення національного відродження України, важливе місце належить формуванню національної свідомості. Це зумовлюється, насамперед тим, що високий рівень національної свідомості пов'язаний не просто з теоретичним усвідомленням процесів національного відродження, а й з практичною готовністю людини до участі в розбудові незалежної держави. Без належного виховання процес розбудови міцних підвалин української держави неможливий. Людина байдужа до національних надбань свого народу, у якій немає національних орієнтирів, поступово втрачає свій зв'язок з Батьківщиною. Зміст освіти, форми і методи навчання та виховання в школі мають будуватися на засадах гуманізму, з урахуванням багатомістової історії народу, на основі його національно-культурних особливостей і традицій, збагачених ідеалами та нормами загальнолюдських цінностей, інтернаціональними здобутками.

Слід чітко усвідомлювати, що самосвідомість – це історично розвинутий процес, який виступає на різних рівнях і в різних формах. Існуюча риса в характеристиці самосвідомості – це здатність розумної людини не тільки відокремити себе від іншого світу, а й протиставити себе самій. Разом з тим у самосвідомості відбувається усвідомлення самого себе не як чогось абсолютного відокремленого від світу, а у різноманітних відношеннях з ним.